

30. Прачытайце тэкст. Визначце яго стыль. Назавіце прыметы, характэрныя для гэтага стылю. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Растлумачце напісанне слоў.

Касіць ця..ка. Асабліва ў кустах, дзе касой (*не*)вельмі размахнешся. Пасля (*дзвюх*)трох гадзін касьбы^{сп}, накасіўшы^с ўсяго якую(*небудзь*) капў, Васіль а..чувае сябе зняможаным. Настолькі стамляецца, што нават есці (*не*)хоча.

Паляжаўшы^м ў цяньку, трохі адпачыўшы, ён з(?)ядае свой полудзень і паволі кіруе (*да*)дому. (*Раз*)пораз Васіль чуе прарэзлівы крык жаўнёў, але цяпер голас дзіўнай птушкі (*не*)робіць на яго вялікага ўражання. А..спявалі птушкі сваю прывабную песню ў Васілёвай^м душы і больш яе (*не*)узрушваюць (*І. Навуменка*).

§ 5. Стылі маўлення

Успомніце, што вы ведаеце пра функцыянальныя стылі беларускай мовы.

На аснове прапанаванай схемы раскажыце, у якіх сітуацыях дарэчы выкарыстоўваць кожны са стыляў.

У залежнасці ад мэт і задач зносін адбываецца адбор моўных сродкаў. У выніку ствараюцца своеасаблівыя разнавіднасці адзінай літаратурнай мовы, якія называюцца **стылямі**.

Адрозніваюць наступныя стылі: **навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі і гутарковы**. У залежнасці ад таго, у якой форме маўлення (пісьмовай ці вуснай) ужываюцца сродкі гэтых стыляў, яны падзяляюцца на **кніжныя** стылі (навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі) і **гутарковы** стыль.

Апісанне стыляў праводзіцца па наступным плане:

1. Сфера ўжывання тэкстаў таго або іншага стылю.
2. Мэта тэксту, які належыць пэўнаму стылю.
3. Формы маўлення, у якіх рэалізуюцца тэксты аналізуемага стылю.
4. Найбольш агульныя якасці тэкстаў пэўнага стылю.
5. Аналіз асаблівасцей моўных адзінак: на фанетычным, словаўтваральным, марфалагічным, лексічным, сінтаксічным узроўнях.
6. Сродкі сувязі сказаў у тэксце.

Гутарковы стыль

- Выкарыстоўваючы табліцу (гл. дадатак «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення» ў канцы вучэбнага дапаможніка), раскажыце пра асноўныя асаблівасці гутарковага маўлення.

- Бегла прагледзьце тэкст і вызначце, ці супадае прынцып падзелу інфармацыі ў ім і ў табліцы дадатку. Адказаўшы на гэта пытанне, прадумайце, як арганізаваць вывучальнае чытанне тэксту, каб лепш зразумець і запомніць яго змест.

Сфера прымянення гутарковага маўлення — неафіцыйныя, нязмушаныя абставіны, у якіх адбываюцца штодзённыя зносіны паміж людзьмі.

Задача гутарковага маўлення — абмен думкамі, уражаннямі, меркаваннямі звычайна на бытавыя тэмы (здарэнні, здароўе, побыт і інш).

Адметнасці гутарковага маўлення: перарывістасць маўлення, непадрыхтаванасць (спантаннасць) выказвання; эмацыянальнасць.

Гутарковае маўленне звычайна адбываецца ў вусным дыялагічным маўленні. Маналог узнікае тады, калі нехта адзін з суразмоўцаў дзеліцца сваімі ўражаннямі. Для перадачы сэнсу вуснага выказвання вялікае значэнне набываюць **жэсты, міміка, інтанацыя**.

Вуснае маўленне існуе і ў пісьмовай форме: гэта перапіска з сябрамі ў інтэрнэце, прыватныя лісты, мова персанажаў у мастацкіх творах.

Моўныя сродкі гутарковага маўлення:

лексічныя — гутарковыя словы і фразеалагізмы: *дачушка, сыноч, чысцюткі, плакса, заткнуць за пояс*. Часта выкарыстоўваюцца словы з канкрэтным значэннем і абмежавана — з абстрактным, амаль не сустракаюцца тэрміны. З дапамогай лексічных сродкаў перадаюцца разнастайныя пачуцці, эмоцыі, настрой;

марфалагічныя — пераважаюць у выкарыстанні дзеясловыя формы ў параўнанні з формамі назоўнікаў; часта выкарыстоўваюцца займеннікі, выклічнікі, часціцы, што ўзмацняюць экспрэсію; мінімум назоўнікаў, утвораных ад дзеясловаў, а таксама дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў;

сінтаксічныя — няпоўныя сказы, аднаасастаўныя, пабуджальныя, клічныя сказы; звароткі, пабочныя словы, простая мова. Уласцівы разрывы ў сказах, паўторы, выкарыстанне адваротнага парадку слоў. Пераважаюць простыя сказы.

Асноўныя **тыпы маўлення**: апавяданне, апісанне, разважанне.

Асноўныя **жанры**: размова (тэлефонная, непасрэдная), гутарка (сяброўская, дзелявая), прыватныя лісты, запіскі і інш.

31. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку. Чым адметнае маўленне бабулі і дзядулі?

Селі снедаць.

— У нашай вёсцы, Барыс, прынята верыць: які ядзец, такі і касец, — дзед Яўхім перанёс з патэльні ў сваю талерку пульхныя пшанічныя аладкі, кавалачак духмянай каўбасы і ахвотна пачаў жаваць.

— Калі хочаш, бяры луплёнікі, — баба Клава паказала на ачышчаную вараную бульбу. — Гурочкі во са сваёй бочкі, разбаўтуха з курыных яек...

— Добра, бабулька, пакаштую ўсяго, — сарамліва ўсміхнуўся Барыс, бо адчуваў, што ўвесь гэты стол з наедкамі падрыхтаваны ці не ў гонар яго, мінскага гасця.

Дзед зірнуў на бабу і ўнука, сказаў, бы завязаў размову пра яду.

— Пастаўлёна-бласлаўлёна. За сталом і лыжка пані... Пануйце, як хто ўмее... Шукайце ў місе здароўя. Як мой бацька казаў: «Хоць здароўе страчу, але ў місе дно пабачу».

Гамонка дзедава ўсё болей падабалася Барысу. Падумаў: «От бы нам яго на ўрокі па беларускай мове!..» Такого настаўніка хацелася слухаць і слухацца (У. Лінскі).

● Карыстаючыся дадаткам «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення», вызначце стыль (спалучэнне стыляў) тэксту. Свой адказ аргументуйце.

32. Разгледзьце малюнак і растлумачце, у чым недарэчнасць сітуацыі.

● Прачытайце тэкст. Чаму ён выклікае ў вас смех? Якое правіла маўленчых зносін парушана? Ці можна разглядаць малюнак як ілюстрацыю да тэксту?

— Вольга Васільеўна, можна мы не будзем есці гэты суп?

— На зададзенае вамі пытанне адказваю адмоўна, бо з прычыны зніжэння тэмпературы паветра належыць прыняць цёплую ежу, паколькі гэта будзе садзейнічаць павышэнню тэмпературы цела. Такім чынам, з'явіцца перспектыва таго, што вы не заразіцеся віруснай інфекцыяй, уступаючы ў кантакт з равеснікамі.

— А можна суп крыху пасаліць?

— Лічу, што гэта рэчыва дадаецца вашымі маці ў дастатковай колькасці з адпаведнай ёмістасці, што знаходзіцца ў шафе для посуду айчыннай вытворчасці (Паводле С. І. Львовай, В. В. Львова).

● Паспрабуйце перабудаваць дыялог так, каб яго рэплікі адпавядалі маўленчай сітуацыі: хто, дзе, каму, навошта, з якой мэтай гаворыць? Які стыль маўлення вы выкарыстаеце?

33. Прачытайце тэкст. Знайдзіце прыметы гутарковага стылю маўлення і ўласцівыя яму моўныя сродкі.

Пракаменціруйце пастаноўку знакаў прыпынку ў дыялогу. Дыялог дзяцей прачытайце па ролях.

У пакоі дзылінкнуў ноўтбук, і Ян панёсся правяраць пошту.

— Ур-р-ра! — данеслася з пакоя. — Нас зарэгілі^п ў рэкламнай службе! Цяпер трэба кантэнтам^п народ здзівіць! Хадзі сюды, я сёння такі ролік^п забацаў!

Тут якраз і чайнік закіпеў. Гэля ўздыхнула і заліла заварку кіпнем.

— Ды хадзі ж хутчэй! — надрываўся Ян. Ролік быў сапраўды пацешным: ляпы^п ішлі адзін за адным з калейдаскапічнай^п хуткасцю.

— Гадзіну таму выклаў, — пахваліўся Ян, — а ўжо сто дваццаць праглядаў! Дарэчы, калі ты ўжо тут, — давай што-небудзь хуценька запішам!

— У мяне яшчэ адна ідэйка была... — сказала Гэля. — Давай абмяркуем яе. А ты гарбату бяры (*Паводле А. Жвалеўскага, Я. Пастэрнак*).

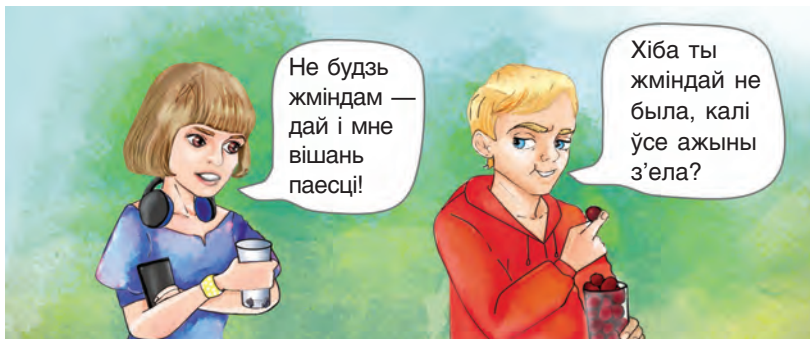
Падрыхтуйце працяг размовы Яна і Гэлі, захоўваючы гутарковы стыль маўлення.

34. Выберыце з фразеалагічнага слоўніка некалькі зваротаў, складзіце з імі сказы. Якія моўныя сродкі гутарковага стылю вы скарысталі?

35. Разгледзьце малюнкi, якія абыгрываюць фразеалагічныя звароты. У якіх маўленчых сітуацыях будзе дарэчным іх выкарыстанне?

36. Разгледзьце ўважліва малюнак. Прачытайце надпісы. Чаму назоўнік *жмінда* ўжываецца з рознымі канчаткамі ў форме творнага склону?

● Прадоўжыце дыялог герояў, захавайшы гутарковы стыль. Пастарайцеся пабудаваць размову так, каб яны памірыліся. З гэтай мэтай выкарыстоўвайце ветлівыя словы.

Навуковы стыль

● Выкарыстоўваючы табліцу (гл. дадатак «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення»), раскажыце пра асноўныя асаблівасці навуковага маўлення.

Пры неабходнасці можна выкарыстаць матэрыялы «Стылі маўлення».

37. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып. Назавіце прыметы, па якіх вы гэта зрабілі.

Словы, якія маюць некалькі значэнняў, называюцца **мнагазначнымі**. Асаблівасцю гэтых слоў з'яўляецца тое, што яны суадносяцца не з адным, а з некалькімі прадметамі, з'явамі, дзеяннямі, прыметамі. Мнагазначныя словы выклікаюць у свядомасці людзей уяўленні пра розныя прадметы і таму па-рознаму могуць тлумачыцца. <...> На пытанне: «Што абазначае слова *бялок*?» — большасць людзей найперш адкажуць, што гэта 'празрыстая частка птушынага яйца, якая акружае жаўток'. А хто-небудзь дадасць: 'складанае арганічнае рэчыва, найважнейшая састаўная частка жывёльных і раслінных арганізмаў' і 'белая празрыстая абалонка вока'. Такім чынам, слова *бялок* мае тры значэнні, першае з якіх вядома ўсім носьбітам мовы, а два іншыя — людзям пэўнай прафесіі (біёлагам, акулістам).

Значыць, высветліць, што абазначае тое ці іншае мнагазначнае слова, можна толькі ў кантэксце.

Большасць агульнаўжывальных слоў у беларускай мове адносіцца да мнагазначных (*В. П. Красней*).

- Назавіце сродкі сувязі сказаў у першым абзацы.

38. Падбярыце да слова *тэма* дадзеныя ў даведцы словы. Аформіце запісы ў сшытку, вызначаючы склон слова *тэма*.

Тэма можа быць ...; *ад тэмы* можна ...; *да тэмы* можна ...; *на тэму* можна ...; *тэму* можна ...; *тэмай* можна ...; *па тэме* можна

Д л я д а в е д к і: *выбраць, закрануць, адхіліцца, цікавая, гаварыць, вяртацца, шырокі, вузкі, развіваць, удакладніць, арыгінальны, зацікавіцца, перайсці, зададзены, сфармуляваць, новы, пісаць, вечны, разважаць, знайсці.*

Афіцыйны стыль

- Выкарыстоўваючы табліцу (гл. дадатак «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення»), раскажыце пра асноўныя асаблівасці афіцыйнага маўлення.

Пры неабходнасці можна выкарыстаць матэрыялы «Стылі маўлення».

39. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып і стыль. Растлумачце, чаму вы так лічыце.

Судовы следчы Багушэвіч валодае высокім узроўнем сваёй прафесіі, у выніку чаго мае вельмі нязначную колькасць нераскрытых злачынстваў па справах, яму даручаных... Па шэрагу следчых спраў ён не заўсёды прымаў мае ўказанні, праяўляў пры гэтым упартасць і без належных падстаў, зыходзячы з так званай гуманнай мэтазгоднасці, адмаўляў у прыцягненні да крымінальнай адказнасці асоб, якіх трэба было прыцягнуць...

З атэстацыйнага матэрыялу
пракурора на судовага следчага
Ф. К. Багушэвіча.

- Параўнайце характарыстыкі, дадзеныя Францішку Багушэвічу ім самім (гл. практ. 11) і пракурорам. Назавіце моўныя асаблівасці тэкстаў.

40. Прачытайце тэксты аб'яў. Якія часткі можна выдзеліць у аб'явах? Якія патрабаванні прад'яўляюцца да аб'яў?

1) 10 снежня, у 17 гадзін, у актавай зале школы адбудзецца сустрэча з галоўным рэдактарам часопіса «Роднае слова».

Адміністрацыя школы.

2) Шаноўныя васьмікласнікі!

Усіх, хто любіць сучасную беларускую паэзію, чакаем сёння, 15 лістапада, у 14 гадзін, у кабінёце беларускай літаратуры.

Ініцыятыўная група.

● Зрабіце аб'яву аб экскурсіі, конкурсе самадзейных ансамбляў, дыспуце аб прачытанай кнізе.

41. Адкажыце на пытанні так, каб ваш адказ з'яўляўся фрагментам якога-небудзь афіцыйнага дакумента: аб'явы, інструкцыі, даведкі.

1. Якія дакументы трэба здаць у прыёмную камісію, каб паступіць у каледж?

2. Ці заверыць натарыус копію дакумента, калі ў вас няма з сабой пашпарта?

3. Ці можна ездзіць у аўтобусах і тралейбусах у спецвопратцы?

4. Ці могуць вам памяняць пасведчанне, калі няма новай фатаграфіі?

5. Ці можна ездзіць на веласіпедзе з няспраўнымі тармазамі, рулём, гукавым сігналам?

6. Ці можна выгульваць сабак на прыдамавых тэрыторыях?

Д л я д а в е д к і: арыгінал дакумента аб адукацыі; арыгіналы сертыфікатаў цэнтралізаванага тэсціравання, праведзенага ў Рэспубліцы Беларусь; медыцынская даведка аб стане здароўя па форме, устаноўленай Міністэрствам аховы здароўя; пашпарт; парушэнне прадугледжвае папярэджанне або штраф.

Публіцыстычны стыль

● Выкарыстоўваючы табліцу (гл. дадатак «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення»), раскажыце пра асноўныя асаблівасці публіцыстычнага маўлення.

Пры неабходнасці можна выкарыстаць матэрыялы «Стылі маўлення».

42. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль. Якія прыметы вы ўзялі за доказ?

Прайшлі стагоддзі. Імя Францыска Скарыны заўжды асвятляла шлях нашаму народу з цемры да святла.

І сёння дзякуючы шчырым і ўдзячным кіраўнікам Падуанскага ўніверсітэта адкрыта мемарыяльная дошка ў гонар слаўтага палачаніна, на якой выбіты словы: «У мурах Падуанскага ўніверсітэта 5 лістапада 1512 года набыў годнасць доктара медыцыны першы друкар Беларусі, вялікі асветнік, перакладчык Бібліі Францыск Скарына».

Не можа быць, каб у Падуі, асвечанай^с Скарынаўскім^а розумам, так доўга не ступала нага студэнта-беларуса^а. Ён абавязкова там будзе! (З выступлення Пятра Краўчанкі на адкрыцці мемарыяльнай дошкі ў гонар Францыска Скарыны ў Падуанскім універсітэце 20 кастрычніка 1992 г.)

- Назавіце, пры дапамозе якіх моўных сродкаў актывізуецца ўвага чытача.

43. Прачытайце фрагмент інтэрв'ю з кіраўніком «Беларускай капэлы» заслужаным артыстам Беларусі Віктарам Скарабагатым. Якую інфармацыю вы атрымалі? Вызначце асноўную думку тэксту. Да якога стылю можна аднесці тэкст? Сваю думку абгрунтуйце.

— *Вы нарадзіліся і ўсё жыццё пражылі ў Мінску, які пакуль што наведвае няшмат турыстаў. Пабудзьце трохі гідам і запрасіце: «Прыязджайце да нас у Мінск, бо толькі тут ...».*

...выйшаўшы на плошчу Свабоды, можна апынуцца ва ўнікальным месцы. Вунь помнік Станіславу Манюшку. Вось у гэтым будынку ён жыў. А вось у гэтым — вучыўся ў гімназіі. Вунь ратуша, ён там навучаўся музыцы. А насупраць кафедральны касцёл — ён там маліўся і слухаў новы арган. А вось на гэтым месцы да 1984 года стаяў Мінскі гарадскі тэатр, у якім адбылася прэм'ера Манюшкавай оперы «Сялянка» — упершыню з акадэмічнай опернай сцэны загучала беларуская мова. І ўсё гэта мы бачым, стоячы на адным месцы! Падобнай сітуацыі вы не знайдзеце ў цэлым свеце.

Пабудзьце і вы трохі гідам і запрасіце: «Прыязджайце да нас у ..., бо толькі тут ...».

Мастацкі стыль

● Выкарыстоўваючы табліцу (гл. дадатак «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення»), раскажыце пра асноўныя асаблівасці мастацкага маўлення.

Пры неабходнасці можна выкарыстаць матэрыялы «Стылі маўлення».

44. Прачытайце тэкст. Дакажыце, што гэта тэкст мастацкага стылю. Якія прыметы стылю вы ўзялі за доказ?

Дол быў усланы рудым лісцем, сухой рыжай папараццю, доўгаю, як іржавы^a дрот, травою, збукцелымі галінкамі. З-пад гэтай перапрэлай за многія гады коўдры сям-там праглядалі бледны, як вымачаны, мох, сцяблінкі ягадніку. Вострымі зялёнымі шпількамі тырчала маладая траўка.

Дрэвы яшчэ не распусціліся, былі бледна-шэрыя і рэзка вырысоўваліся на фоне густой зеляніны маладога ельніку. Вербалоз толькі што распушыў свае каткі, над імі гудзелі першыя смелыя чмялі. На арэшніку можна было заўважыць далікатныя ружовыя вусікі цвету. Каткі (толькі дакраніся да іх) асыпаліся на зямлю, сеючы ледзь прыкметны пылок. З пупышак на бярозе вось-вось гатовы былі паказацца маладыя лісточкі. Але бярозка нешта марудзіла, чакала, пакуль пройдуць вясновыя, такія непатрэбныя, але немінучыя халады. Можа, гэтую асцярожнасць яна пераняла ў дуба, бо той усё ніяк не асмельваўся скінуць сваё старое пажоўклае ўбранне. Усё чакаў, пакуль добра ўгрэе сонца і адыдзе ад холаду карэнне (*У. Дамашэвіч*).

- Вызначце тып (тыпы) маўлення тэксту. Сваю думку абгрунтуйце.
- Назавіце сродкі мастацкай выразнасці, якія выкарыстоўвае аўтар для перадачы пачуццяў, эмоцый, стварэння вобраза ў тэксце.
- Якую ролю ў тэксце выконваюць прыметнікі? Дзеясловы?
- Назавіце сродкі і спосабы сувязі сказаў у 1-м і 2-м абзацах тэксту.
- Назавіце словы з памяншальна-ласкавым значэннем. Якая іх роля ў тэксце?

45. Прывядзіце прыклады з кніг, газет, часопісаў і іншых крыніц пяці невялікіх тэкстаў розных стыляў. Ахарактарызуйце тэксты, карыстаючыся дадаткам «Функцыянальныя разнавіднасці маўлення».